

تأملی بر آثار و آرای آیت‌الله محمد واعظ‌زاده خراسانی

سپهر فرزادگی

شکیبا امیرخانی

آیت‌الله محمد واعظ‌زاده خراسانی، به‌عنوان اندیشمندی شناخته می‌شود که علاوه بر مدیریت علمی، در حیطه نگارش و تدوین کتب علمی هم از خود کارنامه پربراری به جا گذاشته است. آثار متعدد ایشان در حوزه‌های مختلف علوم قرآنی، حدیث، فلسفه، تاریخ، تراجم، اقتصاد اسلامی و... از منابع مرجع برای محققان این حوزه‌ها به‌شمار می‌رود. همچنین مدیریت چند طرح عظیم پژوهشی را می‌توان به سوابق علمی ایشان افزود. این سوابق علمی و عملی، ایشان را به یکی از صاحب‌نظران ممتاز حوزه علوم قرآنی و تفسیر بدل کرده است.

۱. کتب قرآنی

۱-۱. الموسوعة القرآنية الكبرى: المعجم في فقه لغة القرآن و سز بلاغته

این کتاب موسوعه‌ای عربی در لغات، مفاهیم و اسرار بلاغی قرآن مجید است که تاکنون در بیش از ۴۶ مجلد، به چاپ رسیده است. این مجموعه دربردارنده نصوص لغوی و تفسیری، وجوه قرآن، اختلاف قرائات و معضلات اعراب، به انضمام تحقیقاتی بی‌سابقه و وسیع در فقه‌اللغه قرآن و اسالیب آن است و طالبان تفقه در الفاظ قرآن را از سایر کتب لغت، تفسیر، غریب‌القرآن، وجوه‌القرآن و اعجاز و بلاغت قرآن، بی‌نیاز می‌کند. نام کتاب حکایت از محتوای آن دارد. این عنوان از نام کتاب ابومنصور ثعالبی، دانشمند قرن چهارم و پنجم «فقه‌اللغة و سز‌العربیة» اقتباس شده است. از این عنوان دانسته می‌شود که قرآن خود دارای فقه‌اللغة خاصی است که با اعجاز آن در ارتباط است و این همان چیزی است که قدما و بیش از همه جاحظ، از آن به نظم قرآنی و متأخران به «البیان القرآنی» یا «الاعجاز البیانی» تعبیر کرده‌اند.

این کتاب از یک سو در شمار کتب «غریب القرآن» و «مفردات القرآن» است و از سوی دیگر زیرمجموعه کتب «اعجازالقرآن» قرار می‌گیرد. از طرفی می‌توان این کتاب را یک تفسیر موضوعی به حساب کلمات نیز نامید و آن را در زمره کتاب‌های «اعلام‌القرآن» نیز به‌شمار آورد، چه آنکه هر یک از اعلام قرآن در این کتاب، به ترتیب حروف معجم، در جای خود مورد بحث قرار گرفته است. امتیازات این اثر تحقیقی را چنین می‌توان برشمرد:

۱- گردآوری نصوص لغوی مهم در زمینه لغات مذکور در قرآن، از قدیمی‌ترین معاجم لغوی به ترتیب زمان زندگی مؤلفان تا زمان حاضر؛ بی‌تردید این ویژگی نوعی ابتکار در علم لغت عرب و تطور آن در خصوص لغات قرآن محسوب

می‌شود که مفسران را از رجوع به کتاب‌های لغت بی‌نیاز می‌سازد.
۲- گردآوری نصوص تفسیری راجع به هر لغت، به ترتیب مذکور در بند اول؛ بدین ترتیب سیر تفسیر هر لغت روشن می‌شود و محقق از رجوع به تفاسیر مفصل و بدون فهرست بی‌نیاز می‌گردد.
۳- دربرداشتن فقه‌اللغه هر واژه قرآنی از لحاظ لفظ و معنا، جهت دستیابی به ریشه کلمه و معنای اصلی که مادر سایر معانی است.
۴- شناخت مشتقات هر واژه قرآنی و سز تنوع آنها در قرآن با رعایت مناسبت‌های لفظی و معنوی.
۵- گردآوری همه نصوص متفرقه وجوه و نظائر در کتاب‌های «وجوه‌القرآن» با رعایت ترتیب زمانی که پژوهشگران را از مراجعه به این کتاب‌ها بی‌نیاز می‌کند.
۶- شرح اعلام قرآنی از لحاظ لفظ و معنا و مباحث تفسیری و تاریخی مربوط به آنها، از جمله آنچه در معاجم یهود و نصاری آمده است و کوشش در شناخت درست اعلام قرآنی.

شاید بتوان شاخص‌ترین امتیاز این کتاب را شرح و توضیح سز اعجاز قرآنی در کلمات و شیوه به‌کارگیری آنها دانست. در این معجم، حجم کلمات هر ماده به حسب اهتمام قرآن به آن، اندازه‌گیری می‌شود. گاهی لفظ یا ماده‌ای زیاد و گاهی کم و حتی فقط یک بار در قرآن آمده است، یا آنکه یک معنا یا الفاظ گوناگون آمده که بررسی آنها ما را به اسراری آگاه می‌کند. به‌طور کلی در این بحث که از آن با عنوان «الاستعمال القرآنی» تعبیر شده، سز اعجاز کلمه و رمز سیاق قرآن نهفته است و به این کیفیت در مآخذ دیگر مانند کتب «مفردات» و «اعجاز القرآن» وارد نشده است. بدین ترتیب بابت جدید و شیوه‌ای نو در فهم قرآن و اطلاع از اسرار بلاغی آن گشوده شده و علمی به علوم قرآن به نام «علم فقه لغت قرآن» افزوده شده است.

